

जलवायु परिवर्तन

जलवायु परिवर्तनका सन्दर्भमा

संवैधानिक तथा नीतिगत व्यवस्थाको आवश्यकता

पृष्ठभूमि

वर्तमान विश्वको एउटा जल्दोबल्दो समस्याका रूपमा देखिएको जलवायु परिवर्तनको प्रभाव सिङ्गो मानवसमुदाय र प्रकृतिका लागि साभ्ना चुनौतीका रूपमा अगाडि आएको छ। प्राकृतिक रूपमा चलिरहेको वातावरणमा मानवसृजित विविध कारणहरूले गर्दा वातावरण जटिल, अस्वभाविक एवं तीव्र गतिमा असन्तुलन हुन गई नकरात्मक दिशातर्फ उन्मुख हुँदै गएको छ। जलवायुमा आएको यस्तो अस्वभाविक परिवर्तनका कारण सामाजिक, आर्थिक, पर्यावरणीय र विकासका संरचनाहरूमा नकारात्मक असर पुगेको कुरा विभिन्न तथ्याङ्क र प्रमाणहरूले पुष्टि गरेका छन्।

छोटो समय (करिब एक हप्ता) का लागि पृथ्वीको वायुमण्डलमा हुने परिवर्तन जस्तै : घाम लाग्दा-लाग्दै शीतल हुने, छिनमै पानी पर्ने, कुहिरो लाग्ने आदि प्रक्रियालाई मौसमपरिवर्तन भनिन्छ भने लामो (करिब तीस वर्षभन्दा बढी) समयावधिदेखि पृथ्वीमा चलिरहेको जाडो, गर्मी, वर्षायाम र अन्य जलवायुको अवस्थामा आउने परिवर्तनलाई जलवायु परिवर्तन भनिन्छ। जलवायु परिवर्तनमा पृथ्वीको वायुमण्डलमा बढ्दै गएको तापक्रम, हावाको बहाव, वर्षाको अवधि र मात्रामा घटबढ हुन जान्छ। यसो हुनाको कारण वायुमण्डलमा क्रमशः बढ्दै गइरहेको कार्बनडाइअक्साइड, मिथेन आदिजस्ता

हरितगृह ग्यासको मात्राले गर्दा नै हो। हरितगृह ग्यासका प्रमुख स्रोतहरूमा वनजङ्गलको विनाश, कोइला, खनिजजन्य इन्धनको अत्यधिक प्रयोग, औद्योगिकीकरण आदिजस्ता क्रियाकलापहरू पर्दछन्। औद्योगिक विकासअगाडि वायुमण्डलमा उत्सर्जन भएको कार्बनडाइअक्साइडको मात्रा २८० पी.पी.एम. थियो भने सन् २००५ मा यसको मात्रा बढेर ३७९ पी.पी.एम. पुगेको पाइएको छ।

दशौं हजार वर्ष अगाडिदेखि भन्डै स्थिर रहेको पृथ्वीको सरदर तापक्रम लगभग (१४ डि.से.) विगत १०० वर्षमा १ डि.से.ले बढेको छ। करिब २०० वर्ष अघिदेखि मापन गर्न थालिएको तापक्रमसम्बन्धी आँकडा विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा गर्मी वर्षहरू सन् १९९० भन्दा पछाडि अर्थात् हालै बितेका वर्षहरूमा भएको पाइएको छ। पृथ्वीमा जलवायु परिवर्तनका कारणले सन् १९०६ देखि २००५ सम्ममा औसत तापक्रम ०.७४ डिग्री सेल्सियसले बढेको छ। त्यस्तै सन् १९६१ र २००३ का बीचमा समुद्रसतहमा प्रतिवर्ष १.८ मिलिमिटरले वृद्धि भएको छ भने सन् २१०० को अन्तसम्म समुद्रको सतहमा ०.१८ देखि ०.५९ मिटर वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ। यसबाट समुद्री तटीय तथा टापुमा अवस्थित देशहरू जस्तै : मालदिभ्स, टुभालु र फिजी कालान्तरमा डुबानमा पर्न सक्ने स्थितिमा छन्।

जलवायु परिवर्तनमा पृथ्वीको वायुमण्डलमा बढ्दै गएको तापक्रम, हावाको बहाव, वर्षाको अवधि र मात्रामा घटबढ हुन जान्छ। यसो हुनाको कारण वायुमण्डलमा क्रमशः बढ्दै गइरहेको कार्बनडाइअक्साइड, मिथेन आदिजस्ता हरितगृह ग्यासको मात्राले गर्दा नै हो।

यसरी जलवायु परिवर्तनका कारणले गर्दा औसत मौसममा अस्थिरता आउने, समुद्री सतह बढ्ने र हिमनदीहरू पग्लनेजस्ता घटना बढ्दै गइरहेकाले पृथ्वीले जोखिमपूर्ण समस्याको सामना गर्दै आइरहेको छ ।

नेपाल विविध प्रकारको भौगोलिक बनोट, कमजोर भौगोलिक संरचना र संवेदनशील प्राकृतिक वातावरणका कारण जलवायुपरिवर्तनको नकारात्मक प्रभावप्रति अति संवेदनशील मानिन्छ । जल तथा मौसमविज्ञान विभागको एक अध्ययनअनुसार औसत तापक्रम प्रतिवर्ष ०.०६ डिग्री सेल्सियसका दरले वृद्धि भइरहेको छ । भौगोलिक क्षेत्रका आधारमा तराई र मध्यपहाडी क्षेत्रमा भन्दा अन्य पहाडी, हिमाली र हिमालपारिका क्षेत्रमा तापक्रमको वृद्धिदर बढी भएको पाइएको छ । विकसित देशहरूका तुलनामा नेपालले हरितगृह ग्यास नगण्य मात्रामा उत्सर्जन गरे तापनि तापक्रमवृद्धिका कारण वातावरणमा क्रमशः बहुआयामिक असरहरू देखा परिरहेका छन् । जलवायु परिवर्तनले गर्दा नेपालमा विशेष गरी हिमनदी, जलसम्पदा, कृषि, वन तथा जैविक विविधता र जन-स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पारेको पाइन्छ । जस्तै:मनसुनी वर्षाको समय असन्तुलन हुन गई (मनसुनी वायुले असन्तुलित रूपमा अनावृष्टि र अतिवृष्टि गराउनु, हिउँदे भरिमा कमी हुनु आदि) औसत वर्षामा पनि केही परिवर्तन र मनसुनी वर्षा छिटो शुरु भई ढिलो अन्त्य हुने क्रम पनि बढिरहेको छ । वर्षाको प्रकार र तापक्रममा आएको परिवर्तनले देशका विभिन्न क्षेत्रमा बाढी, पहिरो, भू-क्षय र खडेरीजस्ता प्रकोपका घटनाहरू बढ्दै गएका छन् । पहाडी भागमा व्यापक बाढीपहिरो जानका साथै स-साना खोल्सा, मूलकुवा आदि पानीका स्रोतहरू सुक्दै जान थालेका छन् भने तराई भागमा भूमिगत पानीको सतह घट्न गई खडेरीको सम्भावना बढ्दै गएको छ । हिमाली भागमा भएका हिमनदीहरू पग्लने र हिमतालहरू विष्फोट हुने खतरा पनि दिनानुदिन बढिरहेको छ । यसैगरी तापक्रमको वृद्धिसँगै भिँगा तथा लामखुट्टेको पनि वृद्धि भई मलेरिया, पहेंलो ज्वरो, डेंगु, इन्सेफलाइटिसजस्ता सरुवा रोगहरूको प्रकोप बढ्नाका साथै कृषि तथा पशुपालन क्षेत्रमा पनि नयाँ-नयाँ भ्रार तथा रोगकीराको आगमनले नकारात्मक असर पारेको छ । तापक्रमका साथै वर्षातको मात्रा र अवधिमा आएको परिवर्तनका कारणले कृषि-उत्पादन र खाद्यसुरक्षामा पनि नकारात्मक प्रभाव देखिन थालेको छ । सन् २००७ मा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्तरसरकारी कार्यदल

(Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC) ले निकालेको चौधौं प्रतिवेदनले विश्वभरिको जलवायुको तथ्याङ्कलाई आधार मान्दै विश्वको तापक्रम बढ्दै गएको, वर्षामा थपघट भएको र विश्वका विभिन्न ठाउँमा यसका असरहरू देखा परेको कुरा वैज्ञानिक रूपमा पुष्टि गरेको छ भने भविष्यमा हरितगृह ग्यासको मात्रा अहिलेका अनुपातमा बढ्दै गएका खण्डमा अझ स्थिति भयावह हुने कुरालाई इङ्गित गरेको छ ।

यसै सन्दर्भमा विश्वमा जलवायु परिवर्तनको बढ्दो प्रभावले गर्दा आर्थिक, पर्यावरणीय, सामाजिक क्षेत्रमा परेको असरलाई मध्यनजर गर्दै १९९२ मा विश्वका १५४ राष्ट्रहरूले संयुक्त राष्ट्रसङ्घको जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी महासन्धि (United Nations Framework Convention on Climate Change-UNFCCC) मा हस्ताक्षर गरी सहकार्यको सुरुवात गरे । सन् १९९६ मा ऐतिहासिक क्योटो अभिसन्धि (Kyoto Protocol) पारित गरियो । जसको प्रावधानअनुसार, सन् २००८-२०१२ सम्ममा विकसित राष्ट्रहरूले आफ्नो हरित ग्यास उत्सर्जनमा सन् १९९० का तुलनामा औसत ५.२ प्रतिशतले कमी ल्याउनुपर्दछ । यसरी विभिन्न समयमा पारित गरी विश्वव्यापी रूपमा लागू गरिएका नियमानुसार विकसित राष्ट्रहरूले हरितगृह ग्यासको उत्सर्जन कम गर्नमा जोड दिनुपर्छ भने जलवायु परिवर्तनबाट हुने असर तथा प्रकोपप्रति अति संवेदनशील रहेका अल्पविकसित मुलुकहरू सोबाट सुरक्षित रहने क्रियाकलापलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने हुन्छ । यसका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा जलवायुपरिवर्तन कोष (Special Climate Change Fund-SCCF) अल्पविकसित राष्ट्रहरूको कोष (Least Developed Countries Fund-LDCF) र अनुकूलन कोष (Adaptation Fund-AF) गरी तीनवटा कोषको स्थापना गरिएको छ ।

सन् २०१२ पछि क्योटो प्रोटोकल अवधि सकिँदै छ । त्यसकारण विश्वसहकार्य र सहमतिलाई सन् २०१२ पछि कसरी अगाडि बढाउने भन्ने कुरा अहिलेको प्रमुख विषय बनेको छ । विशेष गरी नयाँ सहमतिमा नयाँ परिवेशलाई मध्यनजर गरी हरितगृह ग्यासमा कमी ल्याउने नयाँ सन्धि र अनुकूलनलाई थप सशक्त गरी यसको आर्थिक संयन्त्रलाई मजबुत पार्नाका साथै जोखिमपूर्ण स्थितिमा रहेका समुदायको पहुँच र सहभागिता बढाउनुपर्ने माग उठेको छ । यसका लागि सम्बन्धित राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो आवश्यकताअनुसार स्पष्ट संवैधानिक तथा नीतिगत व्यवस्था गर्नका लागि पहल गर्नु आवश्यक छ ।

विकसित देशहरूका तुलनामा नेपालले हरितगृह ग्यास नगण्य मात्रामा उत्सर्जन गरेतापनि तापक्रमवृद्धिका कारण वातावरणमा क्रमशः बहुआयामिक असरहरूदेखा परिरहेका छन् ।

जलवायु परिवर्तनका सम्बन्धमा गरिएका हालसम्मका नीतिगत प्रयासहरू

वातावरणीय समस्याहरू जटिल हुँदै गइरहेको परिप्रेक्ष्यमा बढ्दो जलवायु परिवर्तन र त्यसका असरहरूका बारेमा छलफल र विचारविमर्श गरी सम्बन्धित राष्ट्रहरूले आपनो नीतिनिर्माणका तहमा समेत यस सवाललाई यथाशीघ्र समावेश गर्नु आवश्यक तथा सान्दर्भिक देखिन्छ। अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हरितगृह ग्यास कम गर्ने धनी एवं विकसित राष्ट्रहरूको प्रतिबद्धतालाई सुचारु र दिगो गर्नेतर्फ राष्ट्रले पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ। यसका लागि २००९ मा कोपनहे गनमा हुन लागेको पन्ध्रौँ प्रतिनिधि भेला (Conference of Parties-15) मा विकसित एवं विकासोन्मुख देशहरूको नयाँ सहमतिका लागि दबाव सृजना गर्न क्षेत्रीय स्तरका संयन्त्रसँग हातेमालो गर्दै अगाडि बढ्नु आवश्यक छ।

क्योटो अभिसन्धि (Kyoto Protocol) अनुसार एउटा विकासोन्मुख राष्ट्रका नाताले नेपालले जलवायु परिवर्तनबाट हुने असर तथा प्रकोपबाट सुरक्षित हुने नीति तथा कार्ययोजना बनाई लागू गर्नुपर्नेमा सो बनाउन बाँकी रहेको छ। हालै वातावरण विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले विभिन्न

सरोकारवालाहरूको सहयोगमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी नीति तयार गर्ने प्रक्रियामा छ।

सरकारी प्रयासका अलावा गैरसरकारी संस्थाहरूले पनि जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी समुदाय-केन्द्रित अनुकूलन (Community Based Adaptation) तथा न्यूनीकरणलगायतका विविध मुद्दाहरूलाई नीतिगत रूपमा सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय र क्षेत्रीय स्तरमा गैरसरकारी संस्थाहरूका बीच आपसी सहकार्य, समन्वय र सञ्जालीकरणमा विशेष पहल गरेको पाइन्छ।

अहिले देशमा नयाँ संविधान निर्माण गर्न लागिएको विशिष्ट परिस्थितिमा जलवायु परिवर्तन र यसबाट हुने असर कम गर्ने तथा परिवर्तित जलवायुमा सहज तरिकाले बाँच्ने र बाँच्न पाउने अधिकारको संवैधानिक सुनिश्चितताको ग्यारेन्टी गर्न सकिने अवस्था छ। तसर्थ यसका लागि विभिन्न क्षेत्रबाट विशेष पहलको जरुरी छ।

जलवायु परिवर्तनका सम्बन्धमा गर्नुपर्ने संवैधानिक तथा नीतिगत व्यवस्था

जलवायु परिवर्तनले समग्र वातावरणीय, सामाजिक एवं आर्थिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याई सम्पूर्ण प्राणीजगतलाई नै नकारात्मक असर पार्ने हुनाले यस्ता असरहरूबाट छुटकारा पाउनका लागि आ-आफ्ना तर्फबाट पहल गर्नुपर्ने अवस्था आइसकेको छ। जलवायु परिवर्तनको असर कम गर्ने तथा परिवर्तित जलवायुमा सहज तरिकाले बाँच्ने अवस्था सृजना गर्ने मूलतः दुई प्रकारका उपायहरूमा संवैधानिक व्यवस्था गर्न सकिन्छ :

१. न्यूनीकरणसम्बन्धी व्यवस्था
२. अनुकूलनसम्बन्धी व्यवस्था

१. न्यूनीकरणसम्बन्धी व्यवस्था

वायुमण्डलमा रहेको हरितगृह ग्यासको मात्रा र अनुपातमा कमी ल्याउने प्रक्रियालाई न्यूनीकरण भनिन्छ। यसअन्तर्गत नवीकरणीय ऊर्जाको प्रयोग, वृक्षारोपण, बायो ग्यास र स्वच्छ ऊर्जाको प्रयोग पर्दछन्। हालै नेपालमा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले स्वच्छ ऊर्जा विकास संयन्त्र (Clean Development Mechanism-CDM) को कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने (Designated National Authorities-DNA) को स्थापना गरेको छ। यसबाहेक जलवायु परिवर्तनका असरहरूको न्यूनीकरणका लागि नीतिगत रूपमा व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ।

अब बन्ने नयाँ संविधान र नीतिहरूमा जलवायु परिवर्तनबाट हुने असर न्यूनीकरणका लागि निम्न कुराहरू समावेश हुनु जरुरी छ :

- * प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन र न्यूनीकरणका उपाय अवलम्बन गर्दा समुदाय र आदिवासी जनजातिहरूको पूर्वसूचना र जानकारीको हक तथा अधिकारको सुनिश्चित गर्दै प्राप्त आर्थिक लाभमा समुदायको पहुँच र उचित तवरबाट बाँडफाँडको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने;
- * जलवायु परिवर्तनका लागि कारक तत्त्व मानिएको हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा नेपालमा भइरहेको वनविनाश रोक्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा गरिएको कार्ययोजना (Reducing Emission from Deforestation and Forest Degradation-REDD) लाई अगाडि बढाउन यसका विधि र तौरतरिकामा जोड दिनुपर्ने;
- * जलवायु परिवर्तन र यसको असरसम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान, अनुगमन, मूल्याङ्कन र विकासका रणनीति बनाउन राष्ट्रिय र क्षेत्रीय स्तरको संरचना विकास गर्नुपर्ने;
- * नेपालले आफ्नो प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन र स्वच्छ ऊर्जाबाट अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा कार्बन व्यापार (Carbon Trading), स्वच्छ ऊर्जा विकास संयन्त्र (Clean Development Mechanism-CDM) सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रममार्फत स्रोत जुटाई आफ्नो अनुकूलन नीति र कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने;
- * नेपालले ऊर्जाका लागि प्रयोग भइरहेका पेट्रोलियम पदार्थको प्रयोग कम गर्ने र नवीकरणीय ऊर्जा (सौर्यऊर्जा र जलविद्युत्) प्रवर्धन गरी उपयोग गर्ने नीति लिने;

- * नेपालले वायुमण्डलमा भएको कार्बन डाइअक्साइड सोस्न मद्दत गर्ने प्राकृतिक स्रोत जस्तै : वनजङ्गल, सिमसार आदिको दिगो व्यवस्थापन गरी यसबाट आर्थिक फाइदा लिने रणनीतिमा जोड दिनुपर्ने;
- * बढी ऊर्जा र इन्धन प्रयोग हुने साधनको प्रयोगमा कमी ल्याउने र स्वच्छ ऊर्जाको विकास र प्रयोगमा जोड दिने;
- * जलवायु परिवर्तनको कारक तत्वलाई सम्बोधन गर्न र न्यूनीकरणका उपाय अवलम्बन गर्न जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अनुसन्धान र विकासका लागि राष्ट्रियस्तरमा जलवायु परिवर्तन अनुसन्धान परिषद् (National Climate Change Research Council) गठन गर्नुपर्ने र यसलाई सरकारी संरचनासँग आबद्ध गरी अनुसन्धानबाट प्राप्त जानकारीलाई योजना र विकासमा समायोजन गर्ने;
- * जलवायु परिवर्तन र अन्य वातावरणीय समस्यालाई सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय स्तरमा वातावरणीय सेवा शुल्क (Environment Payment Services-EPS) को अवधारणालाई लागू गर्ने । यसका निम्ति थप अनुसन्धान र कार्यान्वयनका लागि अन्तरमन्त्रालय सहकार्य दल गठन गर्नुपर्ने;

- * राष्ट्रिय स्तरमा बनेका ऐन, नीति र नियमहरूमा संशोधन गरी जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी न्यूनीकरण र अनुकूलन-केन्द्रित विषयवस्तु समावेश गर्ने साथै अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिसम्झौतामा समेत अनुकूलनसम्बन्धी नीतिलाई समायोजन गर्नुपर्ने;
- * नेपालमा हुने अनुसन्धान र विकासका परियोजना र कार्यक्रमहरूमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अनुकूलन र न्यूनीकरणका उपायहरूको समायोजन र वातावरणीय असरसम्बन्धी विश्लेषणमा अनिवार्य रूपमा जलवायुनिरोधक (Climate Proofing) को व्यवस्था हुनुपर्ने ।

२. अनुकूलनसम्बन्धी व्यवस्था

जलवायु परिवर्तनले ल्याएका असरहरू कम गरी परिवर्तित जलवायुलाई अनुकूल गराई सहज जीवनयापन गर्न सकिने अवस्थाको सृजना गर्ने प्रक्रियालाई नै अनुकूलन भनिन्छ । परिवर्तित जलवायुले पारेको असरलाई न्यूनीकरण गर्ने र प्राप्त असरलाई छोप्न प्राकृतिक वा जीवनप्रणालीमा गरिने समायानुकूल समायोजनलाई पनि यसैभित्र राख्न

सकिन्छ । यो विशेष गरी पूर्वतयारी, स्वस्फूर्त र पूर्वअनुमानित हुन्छ । समुदायमा आधारित अनुकूलन विशेषतः क्षेत्र, समुदाय र वर्गहरूको क्षमतामा निर्भर रहने हुनाले यसको असर फरक-फरक हुन्छ । यससँग जुध्न समुदायको सामाजिक र आर्थिक परिवेशले प्रभावित हुने कारण र जलवायु परिवर्तनको दर, गति र असरमा पनि निर्भर हुन्छ । यसैले बदलिंदो वातावरणीय समस्यालाई ध्यानमा राखी प्राकृतिक रूपमा हुने अनुकूलनभन्दा पृथक् ढङ्गले स्रोत र साधनहरूको परिचालन गरी समुदायलाई बढी सहज र सक्षम बनाउनु नै जलवायु परिवर्तनका लागि अनुकूलन हो ।

जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर र प्रभावहरूलाई सम्बोधन गर्न संवैधानिक व्यवस्था, प्रभावकारी नीति र व्यवस्थापन हुनु जरुरी हुन्छ । अनुकूलनसम्बन्धी रणनीतिहरू जलवायुपरिवर्तनका असरबाट अति प्रभावित समुदायको आवश्यकतामा केन्द्रित हुनुपर्दछ । स्थानीय ज्ञान र परम्परागत प्रविधिहरूमा फर्कत जोखिममा परेका समुदायको चेतना, सीप र क्षमता तथा जीविकोपार्जन अभिवृद्धि गर्ने सोच हुनु जरुरी देखिन्छ । अब बन्ने नयाँ संविधानमा अनुकूलनसम्बन्धी निम्न कुराहरू समावेश हुनु जरुरी छ :

- * प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा गरिब, जनजाति, महिला, आदिवासी र विपन्न वर्गको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्ने;
- * स्रोत व्यवस्थापनमा सबै वर्ग, लिङ्ग, धर्म र जातिको सहभागिता हुनुपर्ने ;
- * गरिब, विपन्न वर्ग, महिला र जोखिममा परेका समुदायको स्वच्छ र भयमुक्त वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने ;
- * आमनागरिक तथा जिम्मेवार पदमा आसीन व्यक्तिहरूले आफ्नो जीवनयापनका क्रममा वातावरणमैत्री पद्धति अपनाउन प्रोत्साहित गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने ।

- * विपन्न वर्ग र जोखिममा परेका समुदायमा जलवायु परिवर्तनले निम्त्याएको विपत्ति र प्रकोपका बेलामा पूर्वजानकारी, सुरक्षित बसोबास र जीवनयापन गर्ने मौलिक हकको ग्यारेन्टी गर्नुपर्ने ;
- * राज्यले समुदायमा आधारित अनुकूलनलाई बढावा दिन उपयुक्त नीति र कार्यक्रम ल्याउने दायित्व वहन गर्नुपर्ने ;
- * जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेको क्षेत्र र समुदायको पहिचान गरेर प्राथमिकीकरण गरी प्रविधि र स्रोतमा उक्त क्षेत्र र समुदायको पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्ने ;
- * अनुकूलनलाई बढावा दिने विभिन्न प्रविधिहरू जस्तै : आकासे पानी-सङ्कलन, जमिनलाई पुनः उत्पादन-योग्य बनाउने, बायो इन्जिनियरिङ्ग, प्राङ्गारिक खेती, जैविक विविधताको दिगो व्यवस्थापन, माटो तथा पानीको दिगो व्यवस्थापन र सिमसार क्षेत्रको एकीकृत व्यवस्थापनलाई समावेश गर्नुपर्ने ;
- * जैविक विविधताको संरक्षणका साथसाथै बाली लगाउने ढाँचामा परिवर्तन गर्ने तथा परिवर्तित जलवायुसँग प्रतिरोध गर्न सक्ने स्थानीय बालीहरूको पहिचान, प्रवर्धन र विकास गर्न सहभागितामूलक अनुसन्धान तथा स्थानीय अन्वेषणलाई बढावा दिने र यथास्थान बालीसंरक्षण कार्यक्रममा फर्कत खेति गर्ने ठाउँमा नै जिन बैंक (Field Gene Bank) स्थापना गर्ने कार्यलाई अगाडि बढाउनुपर्ने ;
- * जलवायु परिवर्तनले निम्त्याउने प्रकोप, जस्तै : बाढिपहिरो नियन्त्रणका क्रियाकलापलाई पहिचान गरी समुदायलाई राहत दिने खाद्यसुरक्षाको व्यवस्था र वैकल्पिक जीविकोपार्जनका उपायहरूको खोजी गरी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने ;
- * अनुकूलनसम्बन्धी जानकारी, जनचेतना अभिवृद्धि, शैक्षिक क्षेत्रमा यस विषयका पाठ्यक्रमको विकास, क्षमताअभिवृद्धि र सूचनाप्रवाहमा विशेष जोड दिने ।

अनुकूलनसम्बन्धी नीतिगत सवालहरू

नेपालजस्तो अल्पविकसित राष्ट्रले अनुकूलनलाई बढावा दिन राष्ट्रिय स्तरमा नीति, कार्यक्रम र रणनीतिहरू तर्जुमा गर्नु आवश्यक छ। हालै नेपालले जलवायु परिवर्तनका लागि राष्ट्रिय अनुकूलन कार्ययोजनाको निर्माण गर्ने कार्यक्रमलाई ढिलै भए पनि अगाडि बढाउने प्रयत्न गरेको छ। यसका साथै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएको प्रयासअनुसार राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम (National Adaptation Programme of Action-NAPA) मार्फत अनुकूलनका कार्यक्रमलाई प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाउनुपर्ने देखिन्छ। यसका लागि नीति र कार्यक्रममा निम्न कुराहरू समेटिनु जरुरी देखिन्छ :

१. नीतिनिर्माण गर्दा कृषक, समुदाय र गैरसरकारी संस्थाहरूको राय र सल्लाह लिने र विभिन्न क्षेत्रलाई समेट्ने ;
२. अनुकूलन कोष (Adaptation Fund) राष्ट्रिय स्तरमा स्थापना गर्ने र यसलाई जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका समुदायसम्म पुऱ्याउन स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय संयन्त्र र संस्थागत संरचनाको विकास गर्ने ;
३. स्थानीय स्तरका समुदाय र विभिन्न वर्ग एवं संस्थाहरूको नीतिनिर्माण, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनमा सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ;
४. जलवायु परिवर्तनबाट विस्थापित भएकालाई उचित क्षतिपूर्ति, बीमामार्फत (जीवनबीमा, पशुबीमा र वालीबीमा) दिई सुरक्षित ठाउँमा स्थानान्तरण गरी जीविकोपार्जनमा सहयोग गर्ने ;

५. राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम रणनीति तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने। अनुकूलन रणनीति/कार्यक्रम गर्दा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँग छलफल, परामर्शका साथै यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय एवं राष्ट्रिय स्तरमा प्राविधिक सल्लाहसुभाउ लिइनुपर्ने ;
६. समुदायस्तरमा अनुकूलनका कार्यक्रमलाई कृषि, वन, वातावरण, स्वास्थ्यलगायतका क्षेत्रहरूका लागि तयार गर्ने सरकारी नीति कार्यक्रममा समायोजन गर्ने ;
७. समुदायमा आधारित अनुकूलनलाई बढावा दिन परम्परागत ज्ञान, सीप, तौर-तरिका, प्रविधि र अन्वेषणलाई प्रोत्साहित गर्ने, यसका अलावा प्राकृतिक स्रोत, साधन, वैकल्पिक ऊर्जा र प्रविधिमा महिला, विपन्न, जनजाति र जोखिमयुक्त समुदायलाई सहभागी गराउने ;
८. जलवायु परिवर्तनबाट असर पर्ने जोखिम क्षेत्रको पहिचान, अभिलेख र अध्ययन गरी जोखिमपूर्ण हिमतालहरू, वनजङ्गल, कृषि र सिमसार क्षेत्रमा पर्ने प्रभाव र मानवस्वास्थ्यमा पार्ने प्रतिकूल प्रभावलाई कम गर्ने उपायहरू अवलम्बन गर्ने ;
९. समुदायमा आधारित अनुकूलनलाई अगाडि बढाउन स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय स्तरमा संयन्त्र विकास गर्दै सामाजिक तथा निजी क्षेत्रको सहकार्य (Public Private Partnership) लाई जोड दिई गैरसरकारी संस्था, सामाजिक संस्था, समूहहरूको सहकार्यमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ;
१०. राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रियस्तरमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी वैज्ञानिक, अनुसन्धानकर्ता र समुदाय सहभागी भएको कार्यदल (National Panel on Climate Change-NPCC) गठन गर्नुपर्ने।

निष्कर्ष

बिग्रँदो वातावरण र परिवर्तित जलवायुसँग सामना गर्ने क्षमता अभिवृद्धिका लागि समुदायलाई थप सशक्त र मजबुत पार्न राज्यबाट प्राविधिक, सामाजिक र संस्थागत संयन्त्र एवं रणनीति विकासका निम्ति संवैधानिक व्यवस्था, नीतिगत सुधार र कार्यक्रमको विकास एवं कार्यान्वयनमा जोड दिनु आवश्यक छ। नयाँ संविधानमा जनताको प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमाथिको पहुँच, सहभागिता एवं स्वच्छ वातावरण र सुरक्षित गासबास, पूर्वसूचना र उपयुक्त प्रविधि समयमा पाउने मौलिक अधिकारको व्यवस्था हुनु जरुरी छ। अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा कमी ल्याउनका लागि नयाँ सहमति जुटाउन र अल्पविकसित राष्ट्रहरूको जलवायु परिवर्तन अनुकूलनसम्बन्धी सहयोगलाई थप मजबुत पार्न दबाव सिर्जना गर्नु राष्ट्रको दायित्व हो। साथै न्यूनीकरण र समुदायमा आधारित अनुकूलनलाई अगाडि बढाउन नयाँ कार्यनीतिका साथ सूचना, प्रविधि र निश्चित कार्यदिशाको पहिचान गर्दै जोखिमपूर्ण स्थितिमा रहेका समुदायको पहुँच,

सुरक्षा र सहभागिता बढाउनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ। यसका लागि सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्र, राष्ट्रिय नीतिनिर्माता, वातावरणविद्का साथै विभिन्न वर्ग र लिङ्गका आमनागरिक समुदाय एवं बौद्धिक जमातले हातेमालो गर्दै अगाडि बढ्नु आजको आवश्यकता हो।

सन्दर्भसामग्री

- दाहाल, डमिन्द्र : संविधाननिर्माणका सन्दर्भमा जलवायु परिवर्तनका आधारभूत तथ्य प्राकृतिक स्रोत संरक्षणको बहस, राष्ट्रिय प्रकृति संरक्षण कोष, माघ १६, २०६५।
- प्राक्टिकल एक्शन, जलवायु परिवर्तन र अनुकूलन : नेपाल सन्दर्भ, २०६५।
- भट्टराई, भोला : नेपालमा जलवायु परिवर्तनको बहस : कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरणमा वनको योगदान, माघ १६, २०६५।
- ली-बर्ड, जलवायु परिवर्तन : साभ्ना समस्या, सरोकार र चुनौती, जानकारीपत्र (अङ्क १ मंसिर २०६५)।

थप जानकारी तथा पत्राचारका लागि

जलवायु परिवर्तनमा गैरसरकारी संस्थाहरूको समूह
(NGO Group on Climate Change)

ली-बर्ड

पो.ब.नं. : ३२४, पोखरा, कास्की
फोन : ०६१-५२६८३४, ५३५३५७
फ्याक्स : ०६१-५३९९५६
इमेल : info@libird.org
वेब साइट : www.libird.org

सम्पादक-मण्डल : विमलराज रेग्मी
ज्ञानबन्धु शर्मा
सन्ध्या कार्की
अपार पौड्याल

सम्पादन सहयोगी : तारालाल लामा
रज्जु मल्ल-ढकाल
विकास पौडेल
डा. प्रताप कुमार श्रेष्ठ

प्राविधिक सल्लाह : रिम्स नेपाल, धादिङ
फेकोफोन, काठमाडौं
एन.टी.एन.सी, काठमाडौं

भाषासम्पादन : शोभाकान्त गौतम

ले-आउट तथा डिजाइन : प्रकाशन तथा अभिलेख शाखा, ली-बर्ड